

**С. І. Світленко**

## УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЛЮБСТВО МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

*Розглянуто формування і становлення видатного вітчизняного історика та громадського діяча М.І. Костомарова як українського народолюбця. Показано, як він в наукових та публіцистичних працях, написаних у світлі спочатку романтичної, а згодом позитивістської методології, пропагував ідею вивчення української народності, її історії та культури, утверджував розвиток української національної науки, захищав право українців на користування рідною мовою та літературою, прагнув утвердити історичну самодостатність українства в теорії та в соціальній практиці. Все це сприяло утвердженню національно-культурної самобутності українського народу, його національно-культурному відродженню, висуненню вимог культурно-національної автономії та федералізму як засобу демократизації суспільства.*

**Ключові слова:** українське народолюбство, українська народність, М.І. Костомаров, романтизм, позитивізм, національно-культурне відродження України.

Ідейною основою культурно-політичного етапу українського націотворення середини 1840–1880-х рр. стала вітчизняне народолюбство, репрезентанти якого об'єднувалися національно-демократичною спрямованістю свого світогляду та поділяли ідею українського національно-культурного відродження. Яскравим представником цього напрямку був видатний український історик, археограф, архівознавець, фольклорист, етнограф, громадський діяч, публіцист, поет і письменник М.І. Костомаров, інтелектуальна діяльність якого заслуговує на поглиблене вивчення й сучасне осмислення.

В українській історіографії останніх десятиліть вже багато зроблено для усвідомлення історичних та суспільних поглядів, творчого доробку вченого. В цьому контексті надзвичайно плідними уявляються різноманітні праці Ю.А. Пінчука, який зробив вагомий

внесок у сучасне українське костюмарознавство. Свідченням цього є ґрунтовні монографічні дослідження вченого «Исторические взгляды Н.И. Костомарова (Критический очерк)» (1984), «Микола Іванович Костомаров» (1992), «Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації» (2009), узагальнююча збірка наукових статей «Вибрані студії з костюмарознавства» (2012) [37; 42; 38; 39; 40; 44; 45; 46].

Своєрідним етапним історіографічним підсумком у галузі костюмарознавства став енциклопедичний довідник В.А. Смоля, Ю.А. Пінчука та О.В. Яся «Микола Костомаров: Віхи життя і творчості» (2005). У контексті розглядуваної теми заслуговують на увагу такі енциклопедичні статті, як «Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова», «Народ», «Народницький напрям», «Позитивізм», «Романтизм», «Українофільство» та ін. [47, с. 170–173, 281–284, 362–364, 397–400, 492–494]. Дослідницький інтерес для розглядуваної теми має змістовна стаття О.М. Гончар «Українофільська діяльність Миколи Костомарова 1863 – 1885 рр. у дзеркалі його епістолярної спадщини», в якій значною мірою на основі введення до наукового обігу маловідомих епістоляріїв висвітлено неоціненну роль М.І. Костомарова «у становленні і формуванні української мови та літератури» [3, с. 141].

200-річний ювілей видатного вченого-історика став стимулюючим чинником у справі узагальнення зробленого дослідниками життя і творчості М.І. Костомарова. У цьому контексті значну наукову цінність представляє узагальнююча монографія О.М. Гончар «Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи» (2017), в якій, зокрема, ретельно вивчено численні аспекти костюмарознавства у сучасній українській історіографії [2, с. 14–102]. Відмічаючи значний прогрес у вивченні багатогранної особистості М.І. Костомарова, його вагомому внеску у розвиток української науки, літератури, суспільної думки та руху, не можна вести мову про вичерпаність теми.

Актуальним уявляється вивчення постаті М.І. Костомарова на стику інтелектуальної та соціальної історії. З цього погляду представляє науковий інтерес дослідження особистості вченого і громадського діяча як українського народолобця. Це дозволить

комплексно розглянути українолюбні та народолобні погляди М. І. Костомарова, що і ставить на меті автор даної статті.

Формування українських народолобних поглядів М.І. Костомарова відбувалося ще в дитячі роки. Свою роль при цьому відігравав його батько – І.П. Костомаров – дворянин, який перебував під впливом французьких просвітителів XVIII ст., належав до прихильників ліберальних і демократичних ідей. Його шлюбний союз з селянською дівчиною Т.П. Костомаровою (у дівоцтві Мильниковою) був не випадковим і втілював на практиці цілком певні світоглядні принципи. Виховання маленького Миколи відбувалося в дусі ідей французьких мислителів-просвітителів Вольтера і Ж.-Ж. Руссо. Приклад батька, селянське походження і відповідне світосприйняття матері та й той факт, що й сам Микола вийшов з кріпосного стану лише у 15-річному підлітковому віці, закладали у його свідомості, скоріше, навіть на рівні підсвідомості, почуття щирої любові до народу [20, с. 78–81; 47, с. 52–53, 223, 224].

Подальша кристалізація українського народолобного світогляду М.І. Костомарова відбулася у роки його навчання в Харківському університеті (1833–1836), куди він вступив після завершення Воронежської чоловічої першої гімназії. У часи студентства М.І. Костомаров зацікавився українською історією й народними піснями, а також німецькою класичною філософією, котра склала романтичне теоретичне підґрунтя його пошуків особливого, національного і спрямувала науковий інтерес у царину історії та культури народності. Внаслідок своїх роздумів він дійшов висновку, що минувшину варто досліджувати не тільки за письмовими джерелами, а й за переказами народу [20, с. 100–101; 47, с. 53. 89–90].

Читання праць М.О. Максимовича, І.П. Сахарова, а особливо І.І. Срезневського, сприяло виникненню осмисленого інтересу М.І. Костомарова до української народної поезії, народних дум та художньої літератури. Чотиритомна узагальнююча праця Д.М. Бантиш-Каменського «История Малой России» (1822) також закріплювала зацікавленість вченого-історика вивченням української народності.

У своїй «Автобіографії» М.І. Костомаров звернув увагу на те, що попередники захоплювалися вивченням видатних політичних

постатей, законодавства минулих епох, але поза межами досліджень залишали життя широких верств населення. А, втім, історія кожного народу захоплює своєю неповторністю, індивідуальністю. Відтак, у нього виникло переконання, що слід вивчати минуле «в живому народі» [20, с. 101].

Молодий дослідник став особисто вивчати українство у ході етнографічних екскурсій із Харкова по навколишніх селах. Згодом історик розширив своє знайомство з українським народом і його історією в Полтаві та на її околицях, а також у Диканьці. У 1838 р. М.І. Костомаров розпочав писати твори українською мовою. Так з'явилися драма «Сава Чалий» (1838), україномовні вірші, об'єднані назвою «Українські балади» (1839), збірка з 30 українських віршів під назвою «Вітка» (1841), трагедія «Переяславська ніч», вміщена у збірнику О. О. Корсуна «Сніп» (1841) та ін. [20, с. 101–102, 104; 5, арк. 307].

На рубежі 1830–1840-х рр. любов до української народності привела М.І. Костомарова в гурток харківських романтиків, який об'єднувався ідеєю українського національно-культурного відродження. До числа однодумців молодого історика-народолобця належали Є.П. Гребінка, Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, П. Кореницький, О.О. Корсун, А.Л. Метлинський, М.М. Петренко, С. Писаревський, О.П. Рославський-Петровський, Я.І. Щоголев та ін. [20, с. 109–110].

Звичайно, українське народолобство М.І. Костомарова визрівало й кристалізувалося не тільки в процесі спілкування з харківськими романтиками. Це коло інтелектуальних однодумців було ширшим. Так, у статті «По поводу статьи г. де Пуле в «Русском Вестнике» об украинофильстве» (1882) він згадував О. М. Бодяньського, В.І. Григоровича та М.О. Максимовича, яких «знав дуже близько». Характерно, що всі троє ставилися «з великим співчуттям до ідеї розвитку малоруської мови і до вивчення народного малоруського життя» [8, л. 2–2 об.].

Перебуваючи під впливом вітчизняного й німецького романтизму, М.І. Костомаров як дослідник зосередив свою увагу на вивченні своєрідності української народності як етнокультурної та історичної спільноти. Невипадково у першій дисертації молодого вчено-

го «О причинах и характере унии в Западной России», яка була представлена в 1841 р. для отримання ступеня магістра історичних наук, від самого початку наголошувалося на народній ідеї, на ролі народних мас як рушійної сили в історії, що розглядалась у взаємодії кількох чинників: духовно-релігійного, суспільно-політичного, військового та соціального.

Саме під таким кутом зору в праці молодого вченого постали козаки – «особливий народ, суміш європейського елемента з азіатським, народ, що мав спільну з Малоросіянами віру і мову і відмінний від них по духу і звичаях». Козацтво являло собою вільне співтовариство, релігійно налаштоване проти католицизму, деспотії і утворювало справжнє «національне військо». Малоросія ж «стала воєнною республікою», «була під правлінням Польщі, але носила всі відбитки самостійності».

Зазіхання поляків на «права і віру» козаків призвели до козацьких повстань, а згодом до «єдиної війни народної» проти Польщі. В ході цієї війни боротьба за віру поєдналася з прагненням звільнення від кріпацтва. Головною народною ідеєю стало визволення Малоросії від чужоземного панування. Звичайно, такі народолюбні й вільнолюбні підходи М.І. Костомарова не влаштували міністра народної освіти графа С.С. Уварова, який заборонив захист дисертації і розпорядився піддати вогню всі надруковані примірники, водночас дозволивши писати дисертацію з іншої теми [29, с. 1, 28–31; 20, с. 106, 111–113].

Попри невдачу із захистом дисертації, молодий вчений продовжував вивчати минувшину, використовуючи матеріали з історії української літератури, українську народну поетичну та пісенну спадщину. В його доробку простежується визнання українства як окремого народу. В цьому контексті заслуговує на увагу «Обзор сочинений, писанных на малорусском языке» («Молодик» на 1844 р.), написаний в 1842 р. і виданий у Харкові в наступному 1843 р. Так, визнаючи малоросіян народом багаточисленним і єдиним «по вірі і племені» з великоросіянами, М.І. Костомаров водночас вів мову про стародавність української мови, яку кваліфікував не як «наріччя мови російської», а «наріччя слов'янського кореня».

Із самодостатності української мови народолобець виводив особливість української народності: «Але народність Малоросії є особлива, відмінна від народності великоросійської...». Не менш важливо, що молодий дослідник звертав увагу на те, що ідея народності спонукала до розвитку своєрідну малоросійську літературу. Важливим є й передбачення автора стосовно майбутнього відродження України, в житті якої «нове тільки починає проявлятися» [16, с. 282–293].

Утвердження українського народолобного світогляду М.І. Костомарова виявилось у його другій магістерській дисертації – «Про історичне значення руської народної поезії», в якій органічно поєднався його глибокий інтерес до української історії та поетичної творчості народу. Новий кваліфікаційний твір молодого дослідника було успішно захищено 13 січня 1844 р. Дисертанта вельми підтримало те, що новаторське введення народного елемента в історичне дослідження поділяв його учитель – М.М. Лунін [20, с. 115–117].

У своїй другій дисертації М.І. Костомаров від початку продемонстрував широту дослідницького мислення, розглядаючи народолобство в контексті народної поезії на загальноєвропейському матеріалі, та виявив причини зацікавленості різних європейських поетів ідеєю народності як способу розібратися в сутності «народного духу». Він утвердив себе як типовий історик-романтик і народолобець, котрий дослідив народні пісні крізь призму зовнішньої та внутрішньої історії, історії розвитку мови, свідомості самого народу та його життя у трьох сферах: духовній, історичній та суспільній. В центрі його дослідницького інтересу був народний характер та народний ідеал, а народна ідея розглядалася як провідна в історії [15, с. 44–49].

Щоправда, погляди молодого М.І. Костомарова не були позбавлені внутрішніх суперечностей, що впливали із світоглядного феномена подвійної лояльності й подвійної ідентичності. З одного боку, на основі вивчення першоджерел історик усвідомлював факт існування двох окремих народностей: української (малоросійської) та російської (великоросійської). З іншого, – наявність у них спільної православної віри; єдиного державно-політичного

апарату періоду «апогею самодержавства» Миколи І; формування світогляду вченого в обстановці функціонування загальноросійського імперського освітньо-наукового та культурного простору – призводило його до визнання факту нібито єдиної руської народності, яка ділилася на дві гілки.

У той період молодий М.І. Костомаров не зміг розмежувати у своїй свідомості українців і росіян як окремі етнонаціональні спільноти. Причини цього, на наш погляд, корінилися не в останню чергу і в його етнічному походженні, адже батько належав до російських дворян, а мати – до українських селян [20, с. 78–81]. Це спричиняло підсвідому двоїстість ідентичності вченого. Але, безперечно, варто враховувати й загальний, ще недостатньо зрілий в національному й історичному сенсах, рівень тодішнього свідомого українства, котре ще перебувало у стадії формування як нація. Таку особливість історичного часу формування світогляду М.І. Костомарова підмітив І.Б. Гирич, який залучив цього діяча до інтелектуалів «періоду сповідання подвійної національної належності» [1, с. 249].

Успішно захистивши магістерську дисертацію, М.І. Костомаров зосередився на вивченні історії епохи Богдана Хмельницького – переломного періоду української минувшини. Як історик-романтик, він став досліджувати пройдешні часи в ході ознайомлення з певними місцевостями й пам'ятниками на місцях подій. Це обумовило його переїзд до Києва, де він отримав призначення на посаду учителя гімназії в м. Рівне і започаткував важливі контакти з П.О. Кулішем, М.О. Максимовичем та М.В. Юзефовичем [20, с. 118–119]. У рівненський період 1844–1845 рр. учений-народолюбець ознайомився з низкою історичних місць, зокрема побував у Рівному, Острозі, Кременці, Почаєвому, Вишневці, Берестечку, збирав численні народні пісні, перекази та оповідання [20, с. 119–130].

Наприкінці 1844/45 н.р. М.І. Костомаров отримав місце учителя історії в Першій київській гімназії. У тому ж 1845 р. розпочався київський період його діяльності. Вже наприкінці 1845 – на початку 1846 р. він увійшов до складу таємного політичного Кирило-Мефодіївського товариства (братства). До кола однодумців

М.І. Костомарова – українських народолобців – належали В.М. Білозерський, М.І. Гулак, П.О. Куліш, О.В. Маркович, Д.П. Пильчиков, а також Т.Г. Шевченко, який приєднався до осередку братчиків навесні 1846 р., та ін. [20, с. 132–133].

Особливе враження на М.І. Костомарова справив своєю народолобною поезією Т.Г. Шевченко. «Я побачив, – згадував він, – що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!!» [17, с. 133].

У середині 1840-х рр. відбулася трансформація поглядів М.І. Костомарова як українського народолобця, який вийшов за рамки національного культурництва у галузях освіти та науки і долучився до сфери суспільно-політичної. Яскравим виявом цього стало написання М.І. Костомаровим у 1846 р., тобто приблизно одночасно, його наукової статті-рецензії «Мысли об истории Малороссии» і програми політичного таємного товариства «Книга буття українського народу», або «Закон Божий».

Значення першої з цих праць полягало в тому, що М.І. Костомаров як вчений-історик накреслив обриси концепції історії України. Її стрижнем було усвідомлення факту існування в південній частині Східної Європи України (Малоросії) з особливою людністю, етнографічними, політичними та історичними відмінностями. Водночас, на думку автора, Україна (Малоросія) була міцно пов'язана з Росією (Великоросією) духовною єдністю [48, с. 182–192].

«Книга буття українського народу» вирізнялася широким поглядом М.І. Костомарова на історичне минуле і прагненням вписати українську історію у всесвітньо-історичний контекст. У політичному плані автор не тільки показав такі визначальні прикмети світосприйняття українців, як прагнення до свободи та демократичних засад життя суспільства, а й виказував історичний оптимізм, пророкуючи пробудження України: «Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихो[дить] голос і пробудить». Кінцеві рядки утверджували месіанську роль України у слов'янському світі, де «почують її крик». М.І. Костомаров накреслив історичну перспективу України, коли передрікав: «І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі слов'янським» [9, с. 258].



Українське народолюбство вченого та громадського діяча періоду Кирило-Мефодіївського товариства поєднувалося зі слов'янофільством, козаколюбством, республіканізмом та демократизмом, християнськими цінностями та вірою в «майбутнє об'єднання слов'янських народів в одну федерацію державних суспільств» [9, с. 243, 250–258; 11, с. 139; 20, с. 137].

Раптовий арешт наприкінці березня 1847 р. напередодні призначеного весілля, слідство, річне ув'язнення в казематі Петропавлівської фортеці, проголошене заслання у В'ятку, замінене на заслання до Саратова, заборона наукової праці та публікаторської діяльності – все це не могло не надломити українського народолюбця [41, с. 48, 52]. Зазначені життєві обставини змусили М.І. Костомарова відмовитися від політичної діяльності. Однак це не означало зраду народолюбних ідеалів та інтересів. Так, у 1851–1854 рр., ще перебуваючи на саратовському засланні, він відновив перервану на кілька років археографічну діяльність, розпочавши публікацію народних пісень, записаних у місті Саратові та зібраних у Саратовській губернії.

У 1855–1859 рр. М.І. Костомаров став публікувати у столичних видавництвах статті й монографії, присвячені діяльності українських гетьманів. Це, зокрема, журнальні розвідки «Иван Свирговский, украинский гетьман XVI века» (Москвитянин, 1855. Кн.19/20) «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России» (Отечественные записки. 1857. Т. 110–113), монографія «Богдан Хмельницкий» (СПб., 1859. Т. 1. 2-е изд., доп.) тощо [43, с. 37–39].

Як відомо, монографія М.І. Костомарова про Б. Хмельницького отримала дозвіл на публікацію від Петербурзького цензурного комітету 27 жовтня (9 листопада) 1856 р. під назвою «Век царя Алексея Михайловича» і була піддана нещадній цензурі. Це й не дивно, бо з перших рядків викладу в центрі уваги автора опинився «південноруський народ». Показавши широку панораму Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, М. І. Костомаров розкрив задум великого гетьмана, який дбав не тільки про козацьку Україну, а й мав на меті «звільнити з-під польської влади і приєднати до єдиної руської держави

всі землі, де спрадавна процвітало православ'я і лунала українська мова». Відтак Б. Хмельницький представ в образі загальнонародного вождя, прихильника соборності всіх українських земель [10, с. 17, 24, 733].

Навесні 1859 р. саратовське заслання М.І. Костомарова добігло кінця. Тоді ж талановитий історик отримав запрошення від Петербурзького університету зайняти вакансію по кафедрі російської історії. М.І. Костомаров перебував у надзвичайному піднесенні і переїхав до столиці. У листопаді того ж року вчений прочитав вступну лекцію, яка викликала справжній фурор і закінчилась тим, що натовп молодих людей підходив лектора і виніс на руках з університету до екіпажу. Наступні лекції історика-народолобця також мали величезний успіх – чисельність слухачів постійно збільшувалась. Вельми прикметно, що на початку січня 1861 р. на публічних лекціях М.І. Костомарова на користь бідних студентів, незважаючи на сильний мороз (до 30 градусів нижче нуля), в університетській залі спостерігався «значний прилив публіки». Напевно, ці лекції викликали такий великий інтерес через свою ключову ідею – «висунути на перший план народне життя» [20, с. 186, 188–190].

На рубежі 1850–1860-х рр. змушений, внаслідок попередніх царських переслідувань, відмовитись від політичного проекту майбутньої України у складі слов'янської федерації вільних народів, М.І. Костомаров не зійшов із народолобних позицій та утверджував українське народне начало, яке протиставляв деспотичному самодержавству. Про це свідчить і його анонімна епістолярія «Україна. Письмо к издателю «Колокола», опублікована в забороненому в Росії виданні «лондонських пропагандистів» О.І. Герцена та М.П. Огарьова (1860). В зазначеному творі М.І. Костомаров виступив як вітчизняний народолобець, який усвідомлював право окремого українського народу на власну історію, територію, мову, освіту, культуру, відкидав зазіхання росіян і поляків на вольності й терени, залюднені українцями на Сході Європи.

Історичну перспективу українського народу М.І. Костомаров пов'язував з оновленням у складі федеративного союзу слов'ян, де б Україна («Південна Русь») утворювала б окреме, громадян-

ське ціле на всьому просторі, де народ розмовляє південноруською мовою. Тодішня програма перетворень українського діяча характеризувалась достатньою поміркованістю і не виходила за межі звільнення селян від кріпацтва, розвитку української мови та викладання рідною мовою у школах. М.І. Костомаров виступав за державну єдність України з Росією і вважав, що об'єднавчим чинником такого майбутнього союзу міг стати навіть російський монарх «вільних народів, а не всепожираючої татарсько-німецької московщини» [19, с. 414–422].

У порівнянні з програмою Кирило-Мефодіївського товариства зазначене було кроком назад, хоча виконання й таких, досить обережних вимог мало б прогресивне значення. Проте царська Росія періоду Олександра II продемонструвала нездатність надати навіть мінімум національних прав і свобод українцям. Отже, сподівання М.І. Костомарова на оновлення російського самодержавства були марними. Втім, зазначені ілюзії пояснювались особливостями його світогляду. Так, перебуваючи в найближчих дружніх стосунках з ідейним лідером російських радикальних демократів М.Г. Чернишевським, М.І. Костомаров не тільки не сходився з ним за своїми переконаннями, а й перебував «у постійних протиріччях і суперечках». Натомість до кола його ідейних однодумців входили колишні кирило-мефодіївці, зокрема В.М. Білозерський, П.О. Куліш, Т.Г. Шевченко та ін., які тоді перебували в Петербурзі [20, с. 189, 196].

На наш погляд, саме це ядро петербурзького кола спілкування М.І. Костомарова надихало його на подальшу інтелектуальну діяльність з метою національно-культурного відродження українства. Незабаром після смерті Кобзаря М.І. Костомаров і П.О. Куліш здійснили подорож за кордон. П.О. Куліш згадував цю поїздку, яку українські народолобці використали для студіювання поезій Т.Г. Шевченка. Так, М.І. Костомаров читав на пам'ять П.О. Кулішу «Сон», «Кавказ» тощо [36, с. 67, 68].

Поетичні впливи Т.Г. Шевченка позначилися на публіцистиці М. І. Костомарова, де він піддавав критиці московські порядки в українських землях в історичній ретроспекції. Так, у розвідці «Ответ г. Падалице», опублікованій в «Современнике» (1860)

з приводу його відгуку на статтю «О казачестве», історик-народолюбець засвідчував, що вже після Андрусовського перемир'я 1667 р. українські козаки побачили, що «московський порядок не той, яким представлявся здалеку» [30, с. 73].

Взагалі на рубежі 1850–1860-х рр. М.І. Костомаров сфокусував увагу на проблемі козацтва в українській історії. У 1859 р. в «Современнике» (т. 78, кн. II) вміщено його «Замечание на статью г. Соловьева «Малороссийское козачество до Богдана Хмельницкого»», в якій він спростував негативні оцінки російського історика С.М. Соловйова стосовно українського козацтва, розглядаючи це явище як породження всього українського (малоросійського) народу. М.І. Костомаров не заперечував, що козацтво могло утворити із себе «державне тіло». За певних історичних обставин це могло статися. Таке твердження було важливим для спростування міфу про нездатність українців до власного державотворення. Вчений високо оцінював мету цього народу, під якою розумів рівноправ'я перед законом і князя, і козака [23, с. 53–57].

У статті «Ответ г. Падалице» («Современник, 1860, т. 84, с. 373–382) М.І. Костомаров розглядав роль козацтва в історії у контексті його відповідності народним потребам і бажанням. Він стверджував, що основи польського порядку не задовольняли українську народність, а тому в ході виконання історичного завдання визволення від Польщі козацтво виражало життєві потреби народу [30, с. 73].

На початку 1861 р. у Санкт-Петербурзі виникла «Основа» – перший «южно-русский литературно-ученый вестник». Разом із деякими колишніми кирило-мефодіївцями М.І. Костомаров взяв найактивнішу участь в його організації й виданні. В історичному нарисі «Украинофильство» Л. В. Красовський відмічав, що «Основа» побудила багато нових сил, але найважливішими діячами після Т.Г. Шевченка залишалися М.І. Костомаров та П.О. Куліш. Часопис започаткував справжнє начало «новітнього українофільства».

Вже у першому числі «Основи» М.І. Костомаров виступив зі статтею «Мысли о федеративном начале в Древней Руси». В ній автор тлумачив історію удільного періоду Русі як історичний час «поступового розвитку федеративного начала, але, разом із тим, і боротьби з началом єдинодержавства». Вчений наголошував на

існуванні в зазначений період шести народностей, зокрема південноруської, сіверської, великоруської, білоруської, псковської, новгородської, котрі усвідомлювали свою спільність, але й вирізнялися місцевими особливостями. Поміж іншого М. І. Костомаров відмітив своєрідні риси української і російської народностей, їхню неповторність і самодостатність [25, с. 121–158]. Тим самим учений задекларував свою прихильність до федералістичної концепції історії Древньої Русі та негативне ставлення до централістичного начала. В цьому виявлявся демократизм поглядів історика.

Творча спадщина М.І. Костомарова початку 1860-х рр. засвідчує, що у світогляді вченого-народолюбця перепліталися романтичне й народолюбне розуміння історії. У статті «Ответ на выходы газеты «Czas» и журнала «Revue Contemporaine» (Основа, 1861, № 2) учений-історик і публіцист виокремлював не тільки державний зв'язок в історії, а й глибший, внутрішній, який був зв'язок народний, що набував першорядного значення [31, с. 75].

У зазначеній статті М.І. Костомаров показав, що початки Русі зародилися в землі полян, або землі Київській. За часів древньої Русі утворилася удільна федерація. Всі руські землі були пов'язані свідомістю єдності, вірою, книжковою мовою, спорідненими основами суспільного устрою і урядовою інституцією. Це федеративне начало не змогло гармонійно розвиватися під впливом зовнішніх чинників, хоча внутрішні ознаки цього зв'язку залишилися. У своїй розвідці автор заперечував тотожність мешканців України і поляків і водночас показав етнічні особливості великоросіян, які вирізняли їх від українців. Втім, на думку автора, історія веде до єднання всіх слов'янських племен [31, с. 75, 76, 84].

Федералістична концепція історії давньої Русі набула подальшого розвитку у статті «Черты народной южнорусской истории» (Основа, 1861, № 3; 1862, № 6). В ній сформульовано й обґрунтовано думку про протиборство удільно-вічового та єдинодержавного устрою древньої Русі [47, с. 524].

Значний суспільний резонанс викликала ґрунтовна й концептуальна стаття М.І. Костомарова «Две русские народности (Письмо к редактору)» (Основа, 1861, № 3). В ній історик знову виявив своє українське народолюбне начало, яке протиставляв центра-

лістичному, і показав не тільки схожість, а й відмінності двох народностей – української (південно-руської) і російської (великоруської). За своїм характером перша з них вирізнялася перевагою особистої свободи, а друга – общинності [21, с. 63].

Концепція руського народу, котрий уособлювався у двох народностях, знайшла подальшу розробку у праці «Воспоминание о двух малярах» (Основа, 1861, № 4). В ній автор, з одного боку, відмічав «кровний, глибокий, нерозривний духовний зв'язок, який ніколи не допустить до порушення між ними [українським і російськими народами. – С.С.] політичної і суспільної єдності» і стверджував, що ці народи не можуть розвиватися один без одного, а з іншого, – виступав проти насильницької централізації і виходив із того, що не можна вести мову про «цілковиту тотожність руського народу» [17, с. 136].

Зазначена концепція М.І. Костомарова є свідченням наявності феномену подвійної лояльності в його самосвідомості. За умов існування українства в державно-політичному, духовно-культурному й освітньо-науковому просторі Російської імперії вчений-історик залишався вірнопідданим імперської держави, яка об'єднала під скіпетром Романових різні народи, і не мислив сьогодення та історичне майбутнє України поза межами імперії. Водночас матеріали історії та етнографії змушували М.І. Костомарова вести мову про дві народності й заперечувати тотожність між ними.

Втім, навіть подібні двоїсті погляди українського народолобця викликали критику в московській газеті «День». У статті-відповіді «Правда Москвичам о Руси» (Основа, 1861, № 10) М. І. Костомаров підтвердив свою прихильність до усвідомлення Київської Землі як «федерації земель» [33, с. 110].

У статті «Правда полякам о Руси (По поводу новой статьи «Revue Contemporaine»)» (Основа, 1861, № 10) учений відкинув будь-які претензії польської спільноти на південноруський край, виходячи з намагань українців бути народом рівноправним, який прагне «до самостійного і незалежного розвитку наших народних сил» [34, с. 101].

У праці «Миколай Іванович Костомаров» (1880) М.П. Драгоманов відмічав, що в науково-політичних статтях ученого до поляків

і москалів, котрі публікувалися в «Современнике» та «Основі», подавалась думка про демократію й федерацію «з пошаною деякого народного індивідууму». Вельми прикметно, що М. П. Драгоманов добре відчував сутність поглядів М.І. Костомарова як українського народолюбця. Невипадково він зазначає: «А під усіма науковими процесами Костомарова, навіть такими, котрі, здається, далекі од України, чується завше серце українського народовця» [5, арк. 305, 319, 321].

Таким чином, у 1861 р. М.І. Костомаров відкрито полемізував з друкованими рупорами російської і польської інтелектуальної спільнот, відстоюючи послідовну думку про існування окремої від росіян і поляків української, або «південно-руської» народності і тим самим закладаючи теоретичну основу для автономістсько-федералістичних устремлінь свідомого українства.

У 1861 р. подібні устремління М.І. Костомаров конкретизував і локалізував на прикладі розв'язання проблеми навчання українських дітей рідною мовою. Цієї проблематики стосується перша частина великої статті «Мысли южнорусса» (Основа, 1862, № 5 – 7), в якій було поставлене питання про відродження української мови, літератури, школи. Водночас автор акцентував увагу читачів на тому, що в ході історії «принцип визнання малоросійської народності залишався і визнавався», попри численні відхилення [26, с. 137, 139]. Таким чином, М.І. Костомаров повною мірою використовував трибуну «Основи» для проголошення своїх українських народолюбних поглядів. На початку 1860-х рр. він не відмовився від думки про вільний національно-культурний розвиток українців, утверджуючи ідею рівноправності української та інших мов. У листі від 30 листопада 1862 р. П.О. Куліш писав О.Я. Кониському: «Костомарова даремно Ви обвинувачуєте у відступництві: він завжди був і, сподіваюсь, буде на тому боці, на якій бачить істину» [7, арк. 23].

Відаючи належне діяльності «Основи», Л.В. Красовський наголошував й на недоліках видання, яке спрямовувало читачів здебільшого на формування патріотичних почуттів любові до рідного краю й народності, а менше уваги приділяло свободі особистій та громадській, свободі наукового дослідження. Хоча журнал вихо-

див друком нетривалий період, він відіграв велику роль у консолідації українського національного руху та розвитку самосвідомості [4, л. 69, 77–79].

Вже після припинення виходу «Основи» М.І. Костомаров продовжував утверджувати свої автономістсько-федералістичні погляди. З цього погляду вельми показова його стаття «Князь Владимир Мономах и казак Богдан Хмельницкий» (Русский инвалид, 1863, № 86). В ній містяться міркування М.І. Костомарова стосовно особливостей «нашої руської історії», котра не уявлялася ним як однолінійний рух по висхідній, а представлялася як коливання між єдністю всіх земель і самобутнім розвитком порізно.

Прикметно, що у зазначеній розвідці вченого, крізь призму утвердження федеративного начала за часів «союзної удільно-вічкової держави» князя В. Мономаха та актуалізації цієї давньої традиції за гетьмана Б. Хмельницького, об'єднуються в єдиний історичний процес два періоди вітчизняної минувшини – князівський і козацький. Ще важливіше те, що М.І. Костомаров проводив думку про з'єднання Б. Хмельницьким з Московією вільного українського народу, котрий добув «кривавими трудами незалежність і свободу», мав внутрішню єдність і виявляв потребу в автономії. Історик-народолобець піддав критиці московський уряд, який приєднуючи Україну під скіпетр царя, «мав на увазі не народ, а області, випадково придбані...» і твердив, що якби не смерть, то Б. Хмельницький повів би козацькі війська на Москву [24, с. 151–153].

У статті «О преподавании на народном языке в Южной Руси» (Голос, 1863, № 94) М.І. Костомаров знову порушив питання про необхідність викладання рідною мовою в Україні, піддав критиці незадовільне становище української народності з її рідною мовою та наголошував на «надзвичайній користі» від відродження південноруської мови й народності [28, с. 157, 158]. Про природність бажання українців підтримати свою рідну мову йшлося у статті вченого «О некоторых фонетических и грамматических особенностях южнорусского (малоруського) языка, несходных с великорусским и польским» (ЖМНП, 1863) [27, с. 175].

Національно-культурницька діяльність М.І. Костомарова викликала помітний резонанс у московській пресі. Вченого й публіциста



почали таврувати, обвинувачуючи в «сепаратизмі» та «українофільстві». В обставині обвинувачень у 1863 р. М.І. Костомаров відмовився від місця на кафедрі російської історії в Університеті св. Володимира, а в 1864 р. – від кафедри в Харківському університеті. Перед талановитим педагогом зачинилися двері в інших вищих навчальних закладах [20, с. 266, 267, 271]. Для розвінчування «страху сепаратизму» в Росії М.І. Костомаров написав статтю «Украинский сепаратизм» (1864), але царська цензура заборонила її видання. Працю було опубліковано лише в 1921 р. [35, с. 193 – 196].

За умов відсутності можливості викладати в університетах, М.І. Костомаров використовував для популяризації своїх поглядів публічні лекції. Виняткове значення для розуміння світорозуміння М.І. Костомарова відіграє праця «Об отношении русской истории к географии и этнографии», що була прочитана як лекція в Географічному товаристві 10 березня 1863 р. і того ж року опублікована. Ця праця, добре проаналізована свого часу Ю.А. Пінчуком, містить важливий матеріал для усвідомлення М.І. Костомарова як історика українського народолюбного спрямування, який визначив сутність предмета історії в дослідженні руху життя народу, способів і форм розвитку сил народної діяльності в усіх сферах життя суспільства [46, с. 157].

Позбувшись можливості викладати, М.І. Костомаров зосередив зусилля на науковій діяльності, яка значною мірою розвивалася в річці ідеології українського народолюбства. За даними Ю.А. Пінчука, від 1862 р. і до смерті в 1885 р. вчений опублікував понад 200 праць. Не можна не погодитись із згадуваним дослідником, що величезна робота з публікації історичних джерел, виконана М.І. Костомаровим у пореформені десятиліття, «майже повністю була присвячена матеріалам, що стосувалися України». Та й найвідоміші монографії видатного історика, зокрема «Богдан Хмельницький» (1859), (1870, у 3 т.), «Гетманство Юрія Хмельницького» (1872), «Гетманство Выговского» (1872), «Руина. Историческая монография 1663–1687. Гетманства Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича» (1879–1880), «Мазепа» (1881), «Мазепинцы» (1884) та інші, теж стосувалися української історії. Характерно,

що в процесі написання наукових студій М.І. Костомаров поступово перейшов з теоретико-методологічних позицій романтизму на позитивістське розуміння історії. Втім, за своїм світоглядом він залишався українським народолобцем [44, с. 215, 220–221; 40, с. 213–216; 42, с. 54, 56, 63, 66].

У 1870-х – на початку 1880-х рр. українське народолобство М.І. Костомарова яскраво виявлялося не тільки в наукових монографіях, а й публіцистичних статтях, в яких автор продовжував виступати на захист української літератури та мови. У цьому контексті ним було написано такі статті, як «Малорусская литература» (1871), «Мое украинофильство в «Кудеяре», по поводу статьи в 81 № «Киевлянина»» (1875), «Малорусское слово» (1881), «По вопросу о малорусском слове «Современным Известиям» (1881), «Еще по поводу малорусского слова «Московским Ведомостям» (1882). У статтях «Украинофильство» (1881), «Задачи украинофильства» (1882), «По поводу статьи г. де-Пуле об украинофильстве» (1882) також сконцентрував увагу читача на роз'ясненні справжніх національно-культурницьких завдань українофільства, знову порушив питання про право українців на використання рідної мови. Він виступав проти дискримінації української культури, намагався довести своїм опонентам, що поступ народної мови й літератури сприятиме поширенню освіти серед народної маси і не становитиме небезпеки для державної цілісності Росії [12; 13; 14; 18; 22; 32].

У суспільно-політичній атмосфері заборон та утисків щодо українського слова та всього того, що стосувалося вивчення української народності, чим характеризувався період після прийняття сумнозвісного Емського указу 1876 р., подібні полемічні виступи в пресі представляли собою акти мужності та стійкості, хоча за своїм змістом вони були вельми помірковані. За непростих історичних часів російського імперського режиму М.І. Костомаров не міг вільно висловлювати свою думку, був змушений маневрувати між розумінням самодостатності української народності як історичної й етнокультурної спільноти і розглядом її в межах єдиного російського світу.

Ці світоглядні суперечності М.І. Костомарова були предметом розгляду сучасників. Так, приміром, у статті «Обществу Косто-

марова (Лист до редакції «Правди»)» М.П. Драгоманов відмічав, що «общеруські» погляди М.І. Костомарова в літературних працях повністю відповідали його історичним поглядам, викладеним у наукових працях. На його думку, у цих творах історик, хоча й визнавав «певну національну особність української людності», не заперечував «руськості» білорусів і росіян, «дивився на них, як на своїх же людей далеко ближчих, ніж інші славяне». М.П. Драгоманов стверджував, що М.І. Костомаров був одночасно і українофіл, і общерус, а звідси робив висновок, що між двома ідейними напрямками може й не бути «повної непримиренності» [6, арк. 59, 61–62].

Попри всі світоглядні суперечності, пов'язані з феноменом подвійної лояльності й ідентичності, М.І. Костомаров сформувався і утвердився як вчений і громадський діяч, який за своїми поглядами належав до українського народолюбства. Засобами історії, археографії та архівознавства, етнографії та фольклористики, мови, літератури та публіцистики він всіляко пропагував ідею вивчення української народності, її історії та культури, утверджував розвиток української національної науки, захищав право українців на користування рідною мовою та літературою, прагнув утвердити історичну самодостатність українства. Все це сприяло утвердженню національно-культурної самобутності українського народу, його національно-культурному відродженню, висуненню вимог культурно-національної автономії та федералізму як засобу демократизації суспільства.

1. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ігор Гирич. – К., 2014.
2. Гончар О. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи / Ольга Гончар. – К., 2017.
3. Гончар О. Українофільська діяльність Миколи Костомарова 1863 – 1885 рр. у дзеркалі його епістолярної спадщини / Ольга Гончар // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. праць / голова редкол. акад. НАН України В. А. Смолій. – Вип. 24. – К., 2014. – С. 116–145.
4. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 1167, оп. 2, д. 2111.
5. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 3, спр. 3112.

6. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 3, спр. 3292.
7. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 77, спр. 125.
8. Інститут російської літератури (Пушкинський дом) Російської Академії наук. Рукописний відділ. – Р. І, оп. 12, д. 121.
9. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / ред. кол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. – К., 1990. – Т. 1. – 542 с.
10. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Історична монографія / М. І. Костомаров. – Д., 2004.
11. Костомаров М. І. Лист до видавця-редактора «Русской старины» М. І. Семевського від грудня 1879 р. / М. І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка – К., 1982. – С. 138–145.
12. Костомаров М. І. Малорусская література / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступ. ст. М. Т. Яценка – К., 1994. – С. 314–325.
13. Костомаров М. І. Малорусское слово / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – С. 331–337.
14. Костомаров М. І. Мое украинофильство в «Кудеяре» / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – С. 326–330.
15. Костомаров М. І. Об историческом значении русской народной поэзии / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – С. 44–200.
16. Костомаров М. І. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – С. 280–296.
17. Костомаров М. І. Спогад про двох малярів / М. І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка – К., 1982. – С. 130–137.
18. Костомаров М. І. Українофильство / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства. – С. 338–349.
19. Костомаров М. І. Україна. Письмо к издателю «Колокола» / М. І. Костомаров / Пам'ятки суспільної думки України XVIII – перша половина XIX ст.: хрестоматія / під ред. проф. А. Г. Болебруха. – Д., 1995. – С. 414–422.

20. Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина / Н. И. Костомаров. – К., 1992. – С. 5–328.
21. Костомаров Н. И. Две русские народности (Письмо к редактору) / Н. И. Костомаров // Основа. – 1861. – № 3. – С. 33 – 80.
22. Костомаров Н. И. Задачи украинофильства. Луна. Украинский альманах на 1881 год. Киев, 1881 / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 289–298.
23. Костомаров Н. И. Замечание на статью г. Соловьева «Малороссийское козачество до Богдана Хмельницкого» / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 53–57.
24. Костомаров Н. И. Князь Владимир Мономах и казак Богдан Хмельницкий / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 149 – 155.
25. Костомаров Н. Мысли о федеративном начале в Древней Руси / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – № 1. – С. 121–158
26. Костомаров Н. И. Мысли южнорусса / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 137–148.
27. Костомаров Н. И. О некоторых фонетических и грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, несходных с великорусским и польским / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 168–179.
28. Костомаров Н. И. О преподавании на народном языке в Южной Руси / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 156–160.
29. Костомаров Н. И. О причинах и характере унии в Западной России / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 1–40.
30. Костомаров Н. И. Ответ г. Падалице / Н.И.Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 68–74.
31. Костомаров Н. И. Ответ на выходы газеты «Czas» и журнала «Revue Contemporaine» / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 121–125.
32. Костомаров Н. И. По поводу статьи г. де-Пуле об украинофильстве / Н. И. Костомаров // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 299–301.

33. Костомаров Н. И. Правда москвичам о Руси / Н. И. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 102–110.
34. Костомаров Н. И. Правда полякам о Руси (По поводу новой статьи «Revue Contemporaine» / Н. И. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 94–101.
35. Костомаров Н. И. Украинский сепаратизм / Н. И. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – [К.], 1928. – С. 193–196.
36. Кулиш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове / П. Кулиш // Новь. – 1885. – Т. IV. – Кн. 13. – С. 61–75.
37. Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк) / Ю. А. Пинчук. – К., 1984. – 189 с.
38. Пинчук Ю. А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. А. Пинчук. – К., 2009. – 306 с.
39. Пинчук Ю. А. Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова / Юрій Пинчук // Пинчук Юрій. Вибрані студії з костомарознавства / Юрій Пинчук. – К., 2012. – С. 340–345.
40. Пинчук Юрій. Костомаров Микола Іванович (2002) / Юрій Пинчук // Пинчук Юрій. Вибрані студії з костомарознавства / Юрій Пинчук. – К., 2012. – С. 213–216.
41. Пинчук Юрій. Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової / Юрій Пинчук. – К., 2005. – 142 с.
42. Пинчук Ю. Микола Іванович Костомаров (1817–1885). Матер. до бібліографії / Ю. Пинчук. – З.-Ч., 2002. – 124 с.
43. Пинчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров, 1817–1885. – К., 1992. – 232 с.
44. Пинчук Ю. А. Микола Костомаров (2003) // Пинчук Юрій. Вибрані студії з костомарознавства / Юрій Пинчук. – К., 2012. – С. 217–242.
45. Пинчук Ю. А. Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя народження) // Пинчук Юрій. Вибрані студії з костомарознавства / Юрій Пинчук. – К., 2012. – С. 414–435.
46. Пинчук Ю. А. М. І. Костомаров і його історіографічна концепція // Пинчук Юрій. Вибрані студії з костомарознавства / Юрій Пинчук. – К., 2012. – С. 146–160.
47. Смолій В. А. Микола Костомаров: віхи життя і творчості : Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пинчук, О. В. Ясь / вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. – К., 2005.

48. Ясь О. В. Н. И. Костомаров. Мысли об истории Малороссии: [публикация] / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 179–197.

**Светленко С. И. Украинское народолюбие Николая Костомарова**

Рассмотрен процесс становления выдающегося историка и общественного деятеля Н. И. Костомарова как украинского народолюбца. Показано, как он в научных и публицистических трудах, написанных в рамках сначала романтической, а затем позитивистской методологии, пропагандировал идею изучения украинской народности, ее истории и культуры, защищал право украинского народа на свой язык и литературу, стремился аргументировать историческую самодостаточность украинцев. Все это способствовало утверждению национально-культурной самобытности украинского народа, его национально-культурному возрождению, выдвиганию требований культурно-национальной автономии и федерализма как средства демократизации общества.

**Ключевые слова:** украинское народолюбие, украинская народность, Н. И. Костомаров, романтизм, позитивизм, национально-культурное возрождение Украины.

**Svitlenko S. I. Ukrainian Populism of Mykola Kostomarov**

The formation of a prominent national historian and public figure M. I. Kostomarov, as Ukrainian populist is considered. It is shown in his scientific and journalistic writings, written in the light of the first romantic and later positivist methodology, he propagated the idea of studying Ukrainian nationality, its history and culture, affirmed the development of Ukrainian national science, defended the right of Ukrainians to use their native language and literature, sought to affirm the historical self-sufficiency of Ukrainian in theory and in social practice. All this contributed to the establishment of the national-cultural identity of the Ukrainian people, its national-cultural revival, the nomination of the requirements of cultural-national autonomy and federalism as a means of democratization of society.

**Keywords:** Ukrainian populism, Ukrainian nationality, M. I. Kostomarov, romanticism, positivism, national-cultural revival of Ukraine.